

Izvorni znanstveni rad

UDK 070 : 32.01 + 316.65 + 316.77

Novinarstvo u funkciji stvaranja političkog jedinstva

Zvonko Posavec

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Pozivajući se na Hobbesa, i kasnije Hegela, autor navodi da je prva zadaća vladara da državu nužde prevede u umnu državu slobode. To se može postići putem revolucionarnog prevrata cjelokupne zbilje i u temeljenja zajedničkog života na temelju znanstvenog uvida ili putem izgradnje pravne države parlamentarnog tipa koja počiva na razvijanju javnog mnijenja. Prepreku slobodnom novinarstvu predstavlja totalitarni politički sistem, koji je kao tip vladanja u nas došao do izražaja osobito u projektu diktature proletarijata. Novinarstvo je ovdje imalo ulogu razrađivanja i provođenja smjernica koje je zacrtalo sve-moćno partijsko rukovodstvo. Novinarstvo može biti činilac stvaranja političkog jedinstva, ali za to trebaju postojati određeni elementarni uvjeti moderne parlamentarne države koji se ogledaju u vladavini zakona kao temelja pravne države, priznanju temeljnih prava pojedinaca u društvu i provedene podjele vlasti.

U svim totalitarnim oblicima vlasti postoji ne samo neprijateljstvo protiv *javnoga mnijenja* nego i *prezir* prema njegovim stvaraocima. Taj prezir može, principijelno govoreći, imati dva izvora: *jednom* on ima oslonac u *filozofsko-znanstvenoj* osornosti prema svakom mnijenju kao zarobljenosti u jednostranost, a *drugi put* njegovo porijeklo leži u *neprikosnovenosti političke volje* koja ne traži diskusiju nego slijeđenje. U *jednom* slučaju političko jedinstvo proizvodi *znanstveno znanje* kojem je ograničenost mnijenja mnogih nepotrebna, a *drugi put* ono se stvara sredstvima masovne komunikacije pod strogom kontrolom vodeće političke elite. Nijedna od tih solucija ne drži ništa do javnog mnijenja, nije joj potrebna diskusija, a novinarstvo, kao i ostala sredstva masovne komunikacije, služe joj samo kao sredstvo provođenja svojih ciljeva.

Osornost filozofskog ili znanstvenog znanja uopće prema javnom mnijenju ima dugu povijest. Već je Platon smatrao da su »mnogi« ili »većina« zarobljeni svojim jednostranim pogledima i nisu u stanju da se otvore prema su-

protnim pozicijama, a ni prema općenitome. Stoga oni međusobno vode nepomirljivi rat i ne mogu nikada postići mir. Filozofsko mišljenje, koje je usmjereno na cjelinu, oslobađa se te zarobljenosti i jednostranih nazora te predstavlja prema tome mišljenju jedini pravi put prema miru. Zarobljenima u mnijenju nedostaje otvorenost za druge moguće sudove. Oni u borbi mišljenja ne vide mogućnost pomirenja, nego samo nepomirljive suprotnosti. Upravo radi toga Platon nastoji radikalnom odlučnošću da filozofija stvori sveobuhvatni koncept oblikovanja ljudskog zajedničkog života.

S pozicije filozofskog znanja mnijenje nije samo zarobljenost u jednostranosti nego i kvaliteta toga znanja daleko zaostaje za zbiljskim znanstvenim znanjem. Odatle vodi izravan zahtjev da se »mnogi«, sa svojim krnjim mnijenjem, moraju podvrći vladavini pravog znanja odnosno vladavini filozofa. Međutim, vladavina filozofa ne uspijeva, jer filozofska spoznaja stoji nasuprot čitavoj sferi doxe neprestano u sukobu, pa filozofi ne mogu privoliti mnoge da njima vladaju. Taj prijedor nije moguće riješiti, jer filozofi ne mogu postići komplementarno jedinstvo mimo sudjelovanja mnogih na cjelini. Drugim riječima, filozofi kraljevi moraju biti otvoreni spram mnijenju mnogih da bi mogli vladati. Kako oni to, prema svojoj vlastitoj prirodi, nisu, njihova je vladavina ili teror ili doživljava slom.

Na isti motiv ovisnosti vlasti od mnijenja ukazuje, premda na potpuno drugim načelima nego što je bila tradicija klasične političke filozofije, Hobbes. Prema njegovu mišljenju, osnovni motiv nastanka zajednice je želja za mirom. S obzirom da čovjek nije vezan, u skladu s cjelokupnom novovjekovnom pozicijom ni za kakav dani poredak, on posjeduje pravo na sve. Pravo na sve ne znači ništa drugo do borbu na život i smrt svih protiv svijui (Hobbes, *De cive*, 1. pogl. odlomak 10—12; *Leviathan*, 13 pogl.). Takvo, prirodno stanje prijete čovjeku samouništenjem. Stoga umni strah motivira individue da sklope ugovor kojim se podvrgavaju apsolutno vladajućem suverenu koji je jedini u stanju da garantira mir. Međutim, tako nastala tvorevina samo je tvorevina iz nužde ili, kako bi Hegel rekao, država nužde (usp. Hegel PhR, u: *Werke*, Bd. 7, Frankfurt/M, 1970, str. 340, par. 183, str. 424, par. 270) koja doxu mnogih interpretira samo kao zarobljenost jednostranostima. Hobbes se (kao i kasnije Hegel) ne zadovoljava tim stanjem. On vidi da u odnosu podanika prema svemoćnom suverenu nije zbiljski ukinuto prirodno stanje u kojem svaki susreće svakoga kao vuka. Naime, svi slušaju samo iz straha, a takav strah su u osnovi doživljavali i u prirodnom stanju. Tako se u samovolji vladara nastavlja bezakonje prirodnog stanja, samo što je ono sada koncentrirano u osobi suverena. On posjeduje sada pravo na sve, koje su u prirodnom stanju imali svi. Tako vrši suveren nečuvenu vladavinu jednog Leviathana. Međutim, usprkos nečuvenoj sili njemu nedostaje moć. Potencijal moći može on steći samo slobodnim pristankom slobodno mislećih i slobodno djelujućih građana. Navodno svemoćni Leviathan je u osnovi slab, jer zbiljska moć može se graditi samo na međusobnom priznanju onih koji slobodno misle. Stoga je prva zadaća vladara da državu nužde prevedu u umnu državu slobode. Naravno, prevazilaženje države nužde nije lako, pogotovo ne modernom čovjeku koji je toliko upleten u sistem interesa.

Postoje dva moguća odgovora da se ukine to stanje: prvi odgovor glasi da treba izvršiti revolucionarni prevrat cjelokupne zbilje i utemeljiti zajednički život na bazi znanstvenog uvida. Drugi odgovor nalazimo u pravnoj državi par-

lamentarnog tipa koja počiva na razvijanju javnog mnijenja. Publicistika u najširem smislu riječi ima svoje pravo opravdanje samo u takvom tipu konstitucije vlasti. Stoga se zajednički život ljudi ne može graditi samo na znanstvenoj osnovi, pa bila ona i filozofske provenijencije, nego na priznanju i otvorenosti spram drugoga, što se postiže samo na bazi međusobne komunikacije. I takvom tipu vlasti je potrebno razvijeno novinarstvo. No, prije nego ću dati osnovne obrise takove političke strukture, izložit ću još jednu strukturu koja je netrpeljiva prema javnom mnijenju, a onda, dakako, i prema novinarstvu.

Druga prepreka slobodnom novinarstvu leži u totalitarnim političkim sistemima. U nas je taj tip vladanja došao naročito do izražaja u projektu diktature proletarijata. Taj projekt recipiran je u našu političku teoriju iz širokog nasljeđa marksizma-lenjinizma i nije doveden ozbiljno u pitanje ni projektom socijalističkog samoupravljanja. U tradiciji tog projekta bilo je samorazumljivo da sve značajne odluke o pravcima društvenog razvoja budu posredovane partijskim odlukama. Novinarstvo je uglavnom razrađivalo i provodilo smjernice koje je zacrtalo svemoćno partijsko rukovodstvo. Taj vladajući projekt bio je karakterističan za sve socijalističke zemlje, a danas prisustvujemo njegovu spektakularnom slomu.

U tom projektu na djelu je tradicija političke filozofije i političkog revolucionarnog djelovanja koja smatra da sam program, kao i vršenje vlasti, moraju biti predani u ruke prosvijećenom, znalackoj manjini koja će izvršiti djelo oslobođenja. Radi se, dakle, o tradiciji sekularizirane političke eshatologije koja ima svoje porijeklo u prosvjetiteljstvu i traje, teorijski gledano, sve do Lukacsa, a praktički sve do naših dana. Nažalost, taj model nije uspio ostvariti svoje vlastite nacрте, te osim diktature nije uspio mnogo u kreiranju modernog društva. Njegov razorni pohod na svim područjima života bio je katastrofalan za narode koji su ga prihvatili. Naime, taj model u svojoj dogmatškoj zatvorenosti sve se više udaljavao od kompleksnosti i racionalnosti modernoga društva i sve je više dolazila do izražaja njegova nesposobnost da rješava elementarne zadaće društva. Taj tip vladavine nije u suprotnosti s totalitarnom demokracijom, koja se javlja u krilu njegove krize, nego je njoj kompatibilan. Naime, u totalitarnoj demokraciji narod uzdiže vođu, mesiju ili partiju, polaže u njih velike nade i energiju u čvrstom uvjerenju da će oni izvršiti za njih djelo oslobođenja. Ono što je novo u našim prilikama sastoji se u tome da se s pozicije *proleterskog internacionalizma i klasne borbe* prešlo na poziciju *nacionalne homogenizacije* sa čvrstim identitetom naroda i vođe. Taj model totalitarne demokracije nije u suprotnosti s projektom diktature proletarijata, nego predstavlja samo jedan aspekt iste vrste političkog konstituiranja. U našim prilikama taj model je staljinistički obojen, međutim, on može imati i drugačije oblike totalitarne vlasti.

Dakle, ni u slučaju *filozofa-vladara*, a ni u slučaju *političkog totalitarizma* nije potrebno međusobno priznanje i slobodno međusobno polaganje računa građana o njihovim postupcima, a niti je ono bilo izvor političke vlasti. Naime, ovako formiranim stavovima — bilo u znanstvenim forumima ili u zatvorenim političkim elitama — ne treba otvorenost za pristup mnogih.

Novinarstvo može biti autonomni faktor stvaranja *političkog jedinstva* samo u *modernoj parlamentarnoj državi*. Naime, taj tip države počiva na vjerovanju da se jedino putem *diskusije* i *javnosti* može konstituirati istinsko po-

litičko jedinstvo i da ono može trajno opstati jedino na tim temeljima. Pretpostavka mogućnosti diskusije pripada priznanje određenih normi, spremnost da se dademo uvjeriti, neovisnost o partijskim vezama i nezarobljenost egoističnim interesima. Ovaj *pojam diskusije* je elementarna pretpostavka za mogućnosti vođenja javnih rasprava kao i pretpostavka za parlamentarni život uopće.

S obzirom na ovaj *pojam diskusije*, *parlament* je i bio shvaćen kao mjesto stvaranja političkog jedinstva, a njegovo ozbiljenje je nemoguće bez pravne države. Posljednje ishodište pravne države, njezin telos leži u slobodi. Hegel u paragraf. 4 svoje *Filozofije prava* piše: »Mjesto i ishodište prava je volja koja je slobodna tako da sloboda čini njegovu supstanciju i određenje.« *Slobodna volja je supstancija prava*, ona je temelj slobodarskog ustava i svi odnosi moraju biti sukladni s obzirom na tu ideju slobode. Ideja slobode ne pretpostavlja samo slobodu pojedinca, nego i cjelokupni sistem mora biti izraz te slobode. Osnovni elementi jedne pravne države su *zakoni* koji moraju imati određenu kvalitetu, priznanje *temeljnih prava* i *prihvatanje* podjele vlasti. Svi ti elementi moraju osigurati slobodu, zato se taj tip države naziva i *slobodarska ustavna država*.

Prvo, *zakon* je temelj pravne države. Naime, potvrđivanje građanske slobode znači radikalni otklon vladavine ljudi (jedan čovjek, grupa, korporacija) i uspostavu vladavine zakona. Taj tip shvaćanja vlasti kao vladavine zakona ima dugu tradiciju u evropskom političkom mišljenju. Glavni protivnik ovakvog shvaćanja vladavine zakona su razni oblici apsolutističkog monarhizma, kao i, naravno, svi oblici diktature. Za njih je zakon samo sredstvo moći, a oni sami stoje izvan i iznad zakona. Naprotiv, u koncepciji vlasti kao vladavine zakona, zakon veže u prvom redu zakonodavca i on mora imati karakter opće norme. Pravna država, prema Kantu, počiva na *ideji* da se mogućnosti djelovanja svih članova političke zajednice moraju *ograničiti prema općem pravilu* (svako se mora moći postaviti na mjesto drugoga; jedan drugome moramo položiti račune o našim postupcima jer tako jedino možemo izaći iz naše jednostranosti) i da mora postojati *institucionalna garancija* da će se u zajedničkom životu političke zajednice postupati prema tako stvorenom javnom pravu. To je alfa i omega pravne države.

Usvajanje *temeljnih prava* pojedinaca je druga pretpostavka pravne države. Samo na tom temelju moguće je stvoriti u modernom dobu političko jedinstvo naroda i na njemu se ono može uvijek iznova proizvoditi i formirati. Stari politički poreci nisu poznavali ta temeljna prava pojedinaca, a nisu ih priznavali ni revolucionarni pokreti kao ni svi oblici diktature. Tako boljševički ustav od 6. siječnja 1923. izbacuje temeljna prava pojedinaca iz ustava s obrazloženjem da se tu radi o pravima građansko-pravne države koja su samo sredstvo vlasti privatnog vlasništva. Ukratko: razlika između starih i novih ustavnih poredaka može se očitati upravo preko priznanja ili odbacivanja temeljnih prava pojedinaca.

Treći uvjet moderne pravne države je podjela vlasti. Da bi sloboda pojedinaca bila osigurana, vlasti moraju biti *vazdijeljene*, ali ujedno moraju jedna o drugoj ovisiti: među njima mora biti ostvarena teža i protuteža. Balansiranje vlasti se najviše provodi s obzirom na legislativu egzekutivu. Ono je ugrađeno, na različite načine, u sve ustave modernih država. Tamo gdje ne-

ma toga balansiranja, tamo je ustav despotski, jer, prema Montesquieuu, »le pouvoir arrete le pouvoir«, a ne nešto drugo.

To su elementarni uvjeti da *diskusija i javnost*, a prema tome i sredstva javne komunikacije, u ovom slučaju *novinarstvo*, mogu postati faktor stvaranja *političkog jedinstva*. Jedino u situaciji u kojoj netko mora u javnosti izložiti argumente i saslušati protuargumente može se voditi ozbiljna diskusija, inače je to obična farsa. Diskusija ne znači pregovaranje, kojega je uvijek bilo, nego razmjenu mišljenja koja se vodi sa svrhom da se protivnika uvjeri racionalnim argumentima u istinu neke stvari. U tom smislu smatra se da sva rješenja i zakonski akti moraju proći otvorenu javnu diskusiju da bi uopće bili istiniti.

Da bi ovako koncipirana forma pravne države uopće mogla funkcionirati, potrebno je postići određenu *političku homogenost*. Ako nje nema, onda je vrlo teško ili gotovo nemoguće da elementi pravne države uopće funkcioniraju.

U stvaranju *političkog jedinstva*, a na temelju osnovnih zasada pravne države, štampa može dati svoj odlučni doprinos. Poznato je da se danas odlučni legitimitet zadobiva od naroda. Međutim, forme, u kojima narod može zadobiti svoj *identitet*, se mijenjaju. To može biti nacija, religiozna pripadnost, klasa, zajednička povijest ili zajednička nadanja, revolucionarni događaji, veliki ratovi itd. U javnom mnijenju se prezentiraju elementi takve homogenosti, oni se ponekad idealiziraju i apsolutiziraju ovisno o političkoj konstelaciji. Narod je, naime, sam po sebi prilično heterogen, stoga se on u svojem identitetu mora tek proizvesti. Koja vrsta homogenosti će se ostvariti, ovisi o sredstvima masovnih komunikacija, ali, naravno, ne samo o njima. Može se proizvesti agresivna nacionalna homogenost ili homogenost na bazi poštivanja određenih individualnih prava, zajedničke privredne koristi i međusobne tolerancije. Politička homogenost nije nikakva danost koju čovjek mora neupitno slijediti, nego opcija uz koju čovjek pristaje i za koju je spreman založiti se.

Istina je da je danas *javno mnijenje* izloženo mnogim opasnostima. Navedimo samo neke: *prvo*, predmeti političkih odluka postali su izrazito komplikirani, tako da o njima mogu odlučivati samo stručnjaci. Ove odluke je teško pojednostaviti da bi svako mogao o njima dati svoj sud; *drugo* — pojedinac ovisi o sistemu informacija koje dobiva iz mreže moćnih državnih izvora (radio, televizija), a koje može vrlo teško kontrolirati; *treće* — tehnička sredstva nameću uvjete koncentracije medija, a time stvaraju veliki monopol nad informacijama.

U tom smislu se čini da je javno mnijenje »institucionalizirana fikcija« u 20. stoljeću (Habermas). U našim prilikama, neovisno o ovoj globalnoj strategiji, novinarstvo je zahvaćeno vihorom žestokih političkih sukoba i ono se pretvara u aparat propagande određenih političkih grupacija. Dakako, ne znači da nema i svijetlih primjera. No, najčešće se napušta briga za argumentom u pravom smislu riječi. Apelira se na interes i strast, nastoji se zadobiti masa kako bi se provela određena politička volja.

Svima nam je jasno da je pokoleban određeni tip građanske javnosti koji je bio nošen pravnom državom. Ipak, novinarstvu ne preostaje nikakav drugi put do povjerenja u zrelost i mogućnost prosudbe građana, kao i vjerovanje u mogućnost racionalne argumentacije i protuargumentacije kao jedini put stvaranja *političkog jedinstva*. U tom zadatku novinarstvo ima ogromnu i nenadoknadivu važnost.

Zvonko Posavec

**JOURNALISM IN THE FUNCTION OF ACHIEVEMENT OF
POLITICAL UNITY****Summary**

Referring to Hobbes and later Hegel, the author notes that a ruler's first task is to transform the state of necessity into the state of wisdom and freedom. This can be achieved by a revolutionary change of the entire life, basing collective life on scientific insights, or by developing a law-based state of a parliamentary type rooted in public opinion. Obstacles to free journalism are posed by totalitarian political systems of the kind that expressed themselves in this country in the project of dictatorship of the proletariat. The task of journalism was seen as interpreting and implementing the guidelines issued by the all-powerful Party leadership. Journalism can be a factor of political unity, but for it to be this, certain elementary preconditions characteristic of a modern parliamentary state must be satisfied, including the rule of law as the foundation of a law-based state, recognition of the basic human rights of individuals in society, and division of powers in the state.